

УДК 81'255.4

ЕКСПРЕСИВНІ ЗАСОБИ Й СТИЛІСТИЧНІ ПРИЙОМИ ВИРАЖЕННЯ ЕКСПРЕСИВНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПЕРЕКЛАДУ

Н. В. Глінка, Ю. Зайченко

Національний технічний університет України «КПІ»

У статті розглядаються експресивні засоби та стилістичні прийоми у художніх англійських творах, а також особливості їхнього перекладу, причини їх виникнення та пропонуються підходи до їх класифікації та подолання.

Ключові слова: експресивні засоби, стилістичні прийоми, тропи, фігури мовлення, епітет, метафора.

Одним з важливих компонентів авторської стратегії та функцій мовленнєвого повідомлення є експресивність (від лат. *expressio* – вираження). За словниковим визначенням – це сукупність семантико-стилістичних ознак одиниці мови, які забезпечують її здатність виступати у комунікативному акті як засіб суб'єктивного вираження ставлення мовця до змісту або адресату мовлення [10, с. 591]. І. В. Арнольд називає експресивністю таку властивість тексту, яка передає зміст з підвищеною інтенсивністю та утворює емоційне або логічне підсилення, яке може бути виразним або невиразним [2, с. 112]. Слід зазначити, що передача у перекладі на належному рівні експресивності літературного тексту є часто нездійсненною задачею. Наукові розробки на перетині стилістики та перекладознавства значною мірою актуалізують та вирішують поставлені завдання підчас інтенсивної літературної комунікації англійської та української мови.

Для вираження експресивності у мовленні застосовуються експресивні засоби та стилістичні прийоми. Хоча ці два поняття тісно пов'язані між собою, існують різні наукові підходи до визначення їхніх тактичних особливостей.

Так, лінгвіст Є.В. Ключев розглядає тропи (стилістичні прийоми) як перетворення основного значення слова або словосполучення (і лише як наслідок – перетворення структур, до яких вони входять), а фігури (експресивні засоби) – перш за все як перетворення фундаментальних структур (і лише як наслідок – перетворення значень елементів, що їх складають). За його словами, концепція фігури, яка б так само одностайно приймалася лінгвістами, як концепція тропа, на сьогодні не існує. Він пропонує трактувати фігуру «як тип структури, яка передбачає наявність привида. Це міг би бути привид порядку там, де насправді немає змістової впорядкованості (паралелізм, анафора тощо), та привид безладу там, де очевидна змістова впорядкованість (інверсія тощо)» [7, с. 180]. Тобто організований синтаксис приховує змістовий хаос, в той час як за викривленим синтаксисом можуть міститися упорядковані змісти.

Водночас І. В. Арнольд зазначає: фігури мовлення (засоби виразності) не створюють образів, а підвищують виразність мовлення за допомогою особливих синтаксичних структур, таких як інверсія, риторичне запитання, паралельні конструкції, контраст тощо [2, с. 54].

Сучасний вітчизняний дослідник Л. П. Єфімов називає експресивними засобами такі фонетичні, лексичні, морфологічні та синтаксичні одиниці та форми, що підсилюють емоції у мові та мовленні. До фонетичних він відносить висоту, мелодійність голосу, наголос, паузи, шепіт, наспівування та інші засоби використання людського голосу. Морфологічні засоби включають емоційно забарвлені афікси (зокрема демінутивні: -у (-ie), -let-, -ок-, -ик-, -ичк-, -еньк-, -есеньк- тощо). До лексичних засобів належать слова, що несуть у собі конотативне значення, зокрема епітети, поетизми, архаїзми, сленгізми, вульгаризми та вигукі. Низка експресивних синонімів, що використовуються в одному висловлюванні, утворює ефект клімаксу (градації) [5, с. 11-12]. Експресивні граматичні конструкції утворюють синтаксичний рівень експресивних засобів. Ю. В. Павловська до них відносить:

1) інверсію – порушення звичайного фіксованого порядку слів у розповідному реченні. Найчастіше інверсія використовується після прислівників та емфатичних часток: *seldom, rarely, little, barely, nowhere (else), never (before), not (even) once, on no account, only by, only in this way, only then, hardly (ever)...* *when, no sooner... than, not only... but (also), not until/till, in no way, in/under no circumstances, not since* і т.д.;

2) конструкцію з *it* на початку речення. Зворот *it is (was, will be)...* *who (that, when, etc.)* використовується для виділення будь-якого члена речення, крім присудка, і навіть цілого підрядного речення;

3) конструкцію *Condensed Relative*, в якій неозначені займенники *what, who, whatever, whoever, whomever* виступають в ролі підмета;

4) конструкцію з використанням ступенів порівняння прикметників та прислівників;

5) заперечні емфатичні конструкції (створені заперечним займенником *no* поряд з іменником, двома запереченнями, поєднанням частки *not* зі сполучником *until*) [11].

На відміну від експресивних засобів стилістичні прийоми (тропи) не є мовним явищем. Вони формуються у мовленнєвому акті та у більшості випадків не існують поза контекстом [5, с. 11-12]. Тропи розглядаються як поняття поетики, стилістики та риторики, та означають такі звороти (образи), які базуються на вживанні слова (або сполучення слів) в переносному значенні та використовуються для посилення образності та виразності мови [10, с. 520; 2, с. 82]. На відміну від тропів експресивні засоби не утворюють образів, а підвищують виразність мови та підсилюють її емоційність за допомогою синтаксичних структур.

Так, на підтвердження цієї думки слід згадати дослідження І. В. Арнольд, яка називала образотворчими засобами мови (тропами) види образного вживання слів, словосполучень і фонем, до яких належать усі види переносних найменувань. Образотворчі засоби виконують описову функцію і є переважно належать до лексичних одиниць. Образотворчі засоби можна характеризувати як парадигматичні, оскільки вони засновані на асоціації вибраних автором слів і виразів з іншими близькими їм за значенням і тому потенційно можливими, але не використаними в тексті словами.

Поділ стилістичних засобів на виразні й образотворчі є умовним, оскільки образотворчі засоби, тобто тропи, виконують також експресивну функцію, а виразні синтаксичні засоби можуть брати участь у створенні образності, у зображенні [2, с. 55].

Існує велика кількість підходів до класифікації тропів. Так, розглядаючи тропи у контексті стилістики В. А. Кухаренко поділяє тропи (стилістичні засоби) на лексичні (*Metaphor, Metonymy, Synecdoche, Play on Words, Irony, Epithet, Hyperbole, Understatement, Oxymoron*), синтаксичні (*Rhetorical Question, Chiasmus, Suspense, Apokoinu Constructions*) та лексико-синтаксичні (*Antithesis, Climax, Anticlimax, Simile, Litotes, Periphrasis*) [9, с. 23-57].

О. М. Мороховський розглядає тропи у контексті семасіології. Він розділяє тропи на засоби виразності (фігури заміщення) та стилістичні прийоми. Фігури заміщення – це засоби вторинної номінації, яка виникає на основі подібності двох об'єктів, що встановлюється більш чи менш суб'єктивно, або суміжності, що існує, як правило, об'єктивно між двома об'єктами. Таким чином фігури заміщення – це сукупність вторинних найменувань, що існують у мові або у «готовому» вигляді, або утворюються у мовленні на основі регулярних моделей. Вторинні найменування зазвичай вступають у парадигматичні (синонімічні або омофункціональні) відношення та у ряді випадків можуть бути стилістично маркованими. Науковець поділяє фігури заміщення на дві групи: фігури кількості та фігури якості. До перших він відносить гіперболу, мейозис та літоту як особливий вид мейозису. До фігур якості, у свою чергу, він відносить метонімію та три її види: синекдоху, перифраз та евфемізм; метафору, до видів якої він відносить алегорію, антономазію та персоніфікацію; та іронію. Під стилістичними засобами дослідник має на увазі фігури суміщення, тобто стилістично значимі способи сполучення у синтагматичній послідовності одиниць одного рівня, в тому числі й засобів виразності, у межах одиниці одного, більш високого, рівня. Фігури суміщення він поділяє на три групи: фігури тотожності (порівняння, синоніми-

замінники та синоніми-уточнювачі), фігури протилежності (антитеза, оксиморон) та фігури нерівності (наростання (клімакс), розрядження (антиклімакс) та зевґма) [12, с. 163-166].

Незважаючи на прагнення перекладача відтворити якомога повніше змістову, емоційно-експресивну та естетичну цінність оригіналу, а також домогтися рівнозначного з оригіналом впливу на читача, перекладачеві можна розраховувати лише на відносну еквівалентність художнього перекладу тексту оригіналу.

Розглянемо приклади перекладу деяких фігур та тропів експресивного змісту на матеріалі літературних текстів у жанрі фентезі.

Так, за словами І. С. Алексєєвої порівняння передаються з урахуванням структурних особливостей (нерозповсюджене, розповсюджене, розгорнуте) та стилістичного забарвлення лексики, що до них входить (висока, поетична, проста мова) [1, с. 315].

При перекладі порівнянь мовознавці вбачають труднощі лише у тому випадку, коли слова в англійській мові та українській різні за своєю семантичною структурою [8, с. 43]. Тому порівняння у мові перекладу в наслідок цього майже завжди є результатом калькування.

*The sentiments called honour and virtue by the majority of men are **the most shifty things imaginable*** [15, с.32].

*Що більшість людей називає честю і чеснотою? **Щонаймнливіші, щонайхисткіші властивості*** [13, с.32].

*A gusty wind whistled under the door and roared down the chimney, – a wind **cold as the grasp of death and searching as a probing knife*** [15, с.13].

*Вітер зі свистом удиравсь у двері й завивав у каміні – вітер, **холодний, як подих смерті, і пронизливий, немов голка*** [13, с.14].

*and I will show them **as little mercy, as little help, as little sympathy** as they have shown me!* [15, с. 61].

*...і я віддячу їм **таким самим милосердям, допомогою і співчуттям**, які вони виявляли до мене!* [13, с. 60].

І. С. Алексєєва відмічає, що на відтворення у перекладі епітетів впливає велика кількість факторів. Так, потрібно враховувати структурні і семантичні особливості (чи епітет виражений простим або складним прикметником; ступінь дотримання семантичного узгодження з означуваним словом; наявність метафори, метонімії, синестезії), ступінь індивідуалізованості (постійний епітет фольклору, традиційний епітет-поетизм, традиційний епітет даного літературного напрямку, власне авторський), позицію стосовно означуваного слова та її функції [1, с.314].

Н. О. Павленко розглядала особливості перекладу епітетів у поетичних творах. За її словами, у більшості випадків епітети зберігають семантику, структуру, стилістичну функцію, тобто вони мають конгруентні відповідники в мові-реципієнті. Хоча є невелика кількість прикладів, при перекладі яких відбуваються структурні, семантичні, функціональні перетворення, а також і повне перетворення, тобто відбувається заміна іншим тропом. Вона виділяє кілька причин таких замін: національно-культурні особливості, вимоги збереження розміру, рими поетичних творів та ін. [4].

Особливі труднощі мовознавці вбачають у перекладі перенесених епітетів, що частіше зустрічаються в англійській мові. Для таких епітетів типовою є їх віднесеність, а не структура. Їх характерною рисою є невідповідність логічної та синтаксичної віднесеності. Синтаксично вони відірвані від означуваного слова та приєднані до слова, з яким семантично не пов'язані, що є порушенням норм сполучення означуваного і означення. Норма вимагає спільності обох цих елементів – семантичного й синтаксичного.

О. М. Коломійцева та М. М. Макєєва пропонують кілька шляхів відтворення перенесених епітетів. У тих випадках, коли епітет не може бути збереженим у перекладі, від нього можна відмовитися або компенсувати традиційним сполученням слів, властивим мові перекладу. В деяких випадках епітет передається означенням у постпозиції, який завдяки

своїй предикативності більш виразний, ніж означення у препозиції. Це може бути деякою компенсацією втрати виразності [8, с. 42].

*My mother was **an imaginative** cook* [16].

Мама була кухарем **з ду-у-уже багатом уявою** [14].

Значні ускладнення при перекладі виникають по відношенню до такого розповсюдженого в англійських текстах стилістичного засобу, як метафоричний епітет, що може бути виражений як атрибутивним, так і субстантивним словосполученням, або навіть їх комбінацією, загалом не властивим українському синтаксису. В таких випадках часто застосовується або перестановка елементів вихідної метафори, або компресія/декомпресія.

У деяких випадках при перекладі метафоричного епітета потрібно мати на увазі розходження у традиційних асоціаціях, пов'язаних з тим чи іншим уявленням. Як приклад можна навести англійський епітет «*black*», що при вживанні у метафоричному сенсі може перекладатися дослівно, оскільки відповідає українській традиції:

black day – чорний день;

black deed – чорна справа.

Проте в ряді ситуацій метафоричні функції епітета в англійській та українській мовах розходяться, і тоді виникає потреба в образній заміні:

black sheep – паршива вівця;

black frost – міцний мороз.

Мовознавці розглядають питання про переклад епітета по суті пов'язаним з перекладом метафори, а також з перекладом слів емоційного значення та зі сполучуваністю [8, с.41].

*...and if you see a woman clad in clothes vilely cut and coloured, you may be sure she is eminently **virtuous, renowned for good works, and probably a duchess.***

...і якщо ви побачите жінку, вбрану у в сукню кепського крою та кольору, майте певність, що вона **страшенно чеснотлива, знана з добрих справ і, ймовірно, герцогиня!** [13, с.29].

*You are **an awfully good fellow!*** [15, с.110].

Ви **надзвичайно добра** людина [13, с.102].

Метафори відтворюються з урахуванням структурних характеристик (якою частиною мови виражена, одно- чи двочастинна, розповсюджена, метафоричний контекст), з урахуванням семантичних відношень між образним та предметним планом (конкретне – абстрактне, істота – неістота тощо), з урахуванням ступеню індивідуалізованості [1, с.315]. Метафори широко використовуються і в українській мові. Є. В. Бреус відмічає, що в їх основі лежать певні образи, що нерідко можуть відрізнятися у мові оригіналу та мові перекладу. Таким чином, пряме перенесення метафор з англійського тексту до українського і навпаки не завжди можливе. Нерідко виникає необхідність їх заміни на інший образ. Така заміна допомагає зберегти рівень експресивності оригіналу та зробити переклад більш ідіоматичним [3].

*My dear Tempest, don't make **such a business of it*** [15, с. 48].

Любий Темпесте, не надавайте цьому **надто великої ваги** [13, с. 47].

*It was impossible that this stranger could take **such a sudden, intense dislike to me*** [16].

Хіба можливо, аби незнайомец **ні сіло ні впало так сильно зненавидів мене?** [14].

Особливу проблему на думку мовознавців створюють при перекладі метафоричні одиниці, принцип побудови яких відмінний у мові оригіналу та мові перекладу. У таких випадках перетворення можуть бути досить значними, зокрема можуть супроводжуватися заміною самого стилістичного статусу одиниці, наприклад, замість вихідної метафори у тексті може з'явитися порівняння, метафоричний епітет або інший троп.

Т. А. Казакова пропонує такі правила перетворення метафори [6, с.245-246]:

1. Повний переклад, що застосовується для метафоричних одиниць у тому випадку, коли у мові оригіналу та мові перекладу співпадають як правила сполучуваності, так і традиції вираження емоційно-оціночної інформації, що використовуються у даній метафорі.

2. Додавання / опущення використовується у тих випадках, коли міра подібності, що мається на увазі, у мові оригіналу та мові перекладу відрізняється, і потрібна або експлікація того сенсу, що мається на увазі у тексті оригіналу (прийом додавання), або, навпаки, імплікацій висловленого у тексті оригіналу (прийом випущення).

3. Заміни здійснюються у випадках лексичної або асоціативної невідповідності між елементами метафори у мові оригіналу та мові перекладу.

4. Структурне перетворення використовується при відмінності традицій граматичного оформлення метафори у мові оригіналу та мові перекладу.

5. Традиційна відповідність використовується по відношенню до метафор фольклорного, біблійного, античного походження, коли у мові оригіналу та мові перекладу склалися різні способи вираження метафоричної подібності.

6. Паралельне називання метафоричної основи використовується при перекладі текстів, побудованих на розповсюдженій метафорі, коли за міжмовними умовами вимагається заміна або структурне перетворення вихідної метафори, а за характером інформації, що передається, вихідний образ необхідно зберегти.

Таким чином можемо підсумувати: основне завдання перекладача полягає у тому, аби зберегти як зміст, так і стиль твору оригіналу. Для досягнення передачі відповідного рівня експресивності у українського перекладача є необхідний арсенал прийомів та мовних засобів, хоча при цьому необхідно постійно слідкувати за мовними процесами, що відбиваються у сучасній англомовній літературі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеева И. С. Введение в переводоведение: Учебное пособие для студ. филол. и лингв. фак. высш. учеб. заведений. – СПб: Филологический факультет СПбГУ; М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 352с.

2. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования.) / И. В. Арнольд. – М.: Флинта-Наука, 2009. – 384с.

3. Бреус Е. В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский Учебное пособие. 2-е изд., испр. и доп. / Е.В. Бреус. – М.: УРАО, 2000. – 208 с.

4. Збереження поетичного потенціалу епітетів при перекладних трансформаціях. [Електронний ресурс] / Н. О. Павленко. – режим доступу до книги: <http://eprints.zu.edu.ua/984/>

5. Єфімов Л. П. Стилiстика англiйської мови i дискурсивний аналіз. Учбово-методичний посiбник / Л. П. Єфімов, О. А. Ясінецька. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 240с.

6. Казакова Т. А. Практические основы перевода English – Russian. Учебное пособие. / А.Т. Казакова. – СПб.: Лениздат; Издательство «Союз», 2002. – 320с.

7. Ключев Е. В. Риторика: Инвенция. Диспозиция. Элокуция: Учебн. пособие для вузов / Е. В. Ключев. – М.: ПРИОР, 1999. – 271с.

8. Коломейцева Е. М. Лексические проблемы перевода с английского языка на русский: Учеб. пособие. / Е. М. Коломейцева, М. Н. Макеева. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2004. – 92 с.

9. Кухаренко В. А. Практикум з стилістики англійської мови: Підручник / Валерія Андріївна Кухаренко. – Вінниця: Нова Книга, 2000. – 160 с.

10. Лингвистический энциклопедический словарь / [упоряд. В.Н. Ярцева]. – М.: Советская Энциклопедия, 1990. – 685с.

11. Способи вираження емпізи та особливості її перекладу українською мовою (на матеріалі текстів різних стилів). [Електронний ресурс] / Ю. В. Павловська // Филологические науки 6. Актуальные проблемы перевода. – 2010. Режим доступу до статті: http://www.rusnauka.com/30_NNM_2010/Philologi_a/73140.doc.htm

12. Стилiстика англiйського язика / [Мороховский А. Н., Воробьева О. П., Лихошерст Н.И., Тимошенко Э. В.]. – К.: Вища Школа, 1984. – 248с.

-
13. Кореллі М. Спокута Сатани: Пер. з англ. Л. Хворост / Марія Кореллі. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2006. – 432 с.
 14. Маєр С. Сутінки: Пер. з англ. О. Федорченко. [роман] / Стефені Маєр. – К.: Видатництво "Країна Мрій", 2010. – 384 с.
 15. Corelli M. The sorrows of Satan or, The strange experience of one Geoffrey Tempest, millionaire. : [romance] / Marie Corelli. – Philadelphia: J.B. Lippincott company, 1896. – 471 p.
 16. Meyer S. Twilight: [romance] / Stephenie Meyer. – NY: Little, Brown and Company, 2005. – 498 p.

